

במאמר זה אצביע על קשר אינטרסקטואלי בין השיר "גאווה" של רביקוביץ ובין הסונטה "לא רגע שנת" של טשרניחובסקי. אטען שיתון לראות בשיר "גאווה" המשך של הסונטה "לא רגע שנת", ואנסה להראות שהשיר "גאווה" מנהל שיח עם שירו של טשרניחובסקי ומתורבת עמו. השיח בין שני השירים יכול לתרום לבירור הרקע החוץ-שירי של השיר "גאווה", שפותח באמצע עניין – "אפילו סלעים נשברים, אני אומרת לך",¹ ויצביע על זיהוי אפשרי של הנמען שאליי פונה הדוברת ומוכיחה אותו לאורך כל השיר.

הורלד בלוס טוען שאין טקסט בודד, אלא רק טקסט ליד טקסט.² ג'רד ג'נט מוסף וטוען שהספרות איננה אלא ספר אחד גדול, שכל יצירת ספרות מוסיפה לו ממד נוסף ובונה בו עוד נדבך מרענן, שתורם ליצירה הספרותית הגדולה.³ אף-על-פי שהשירים הללו נכתבו בהפרש של 73 שנים,⁴ אבחן אותם יחדיו, כטקסט ליד טקסט וכיצירה ספרותית אחת. שני השירים נראים כשירי טבע, בשניהם מכבדן ועולה פן לירי. שני השירים עוסקים במאבק איתנים המתנהל בטבע בין הגלים ובין הסלעים ובתחושת האדם הסובל בהקשר למאבק זה. בשניהם נזכרים במפורש סלעים המצויים בלב ים, ועולה בהם חמונת הגלים שמתנפצים חזיר אל הסלע:

"או בישתי מגלים הרבים כסלעים
 שדומה בהתמללם שבים לרגעים
 וטור מטור ירום, גל יגבר מגל"⁵
 וכן:
 "ווא האוזב משגשג, האצות נגרשות, והים מגיח וחודר"⁶

בשני השירים מצויה דוברת/ת ומובעת עמדה שונה על מלחמת איתני הטבע. בשיר של טשרניחובסקי מתבטאת עמדה פנתאסיסטית של הערצת הטבע, והערצה של מלחמת האיתנים בין הצורים והגלים, כאשר הגלים ממסים לצנח להתנפץ על הסלעים, והסלעים מצליחים תמיד לצנח ולהרים כגאון ראשיהם אל-על.

¹ ד"ר בלהה רובינשטיין מציעה לערוך השוואה בין השירים הללו בספרה שירים ומה שביניהם, עם עובד, תל אביב, 2001, עמ' 139.
² ד' רביקוביץ, הספר השלישי, 1970-1969.
³ Bloom Harold, Poetry and Repression, New haven Yale Univ. Press, 1976 p. 2.
⁴ ד' ז'רד, 1982 - Edition de seuil, Paris vi.
⁵ השיר של טשרניחובסקי נכתב בשנת 1896 ושל רביקוביץ פורסם בשנת 1969.
⁶ ש' טשרניחובסקי, "שירים", שוקן י.ם, תל-אביב, תש"ט עמ' 466.
⁷ ד' רביקוביץ, הספר השלישי, 1970-1969.

עיון אינטרסקטואלי,
 ובשיר "גאווה" / רביקוביץ
 ובשיר "גאווה" / טבעי / טשרניחובסקי

מאת
 ד"ר אסתר אורלאי

לא רגע שנת, טבעי / טשרניחובסקי

גאווה / דליה רביקוביץ

לא רגע שנת, טבעי, נתלמות ימתקו.
 רק רגע בק אוראה וסערות קרב:
 על מרום שיא הרבץ ובמכרות עמקו,
 בתהומות הלישמות וכצל חביון עב.

אפילו סלעים נשברים, אני אומרת לך,
 ולא מתקמת וקנה.
 שנים רבות הם שוככים על גבם פחם ובקר,
 שנים כה רבות,

פי תאכל נפשי, ופצעי ילקו.
 תקויתי תבלקו פשוטן פסמו.
 אנורה למקום שם משפירם זנאקו,
 למקום צוקיו ירום צור אדיר נשב.

פמעט נוצר ריש של שלנה.
 אין הם זיום מקוקלם וקב נספירם הפקיעים.
 מעין גאווה.
 שנים רבות עזברות עליהם בצפיה.
 מי שעמיד לשבר אותם

או בשתי מגלים הרבים כסלעים,
 שהטהו, בהתמללם, שבים לרגעים,
 וטור מטור ירום, גל יגבר מגל:

עדין לא פא.
 ואז האוזב משגשג, האצות נגרשות, והים
 מגיח וחודר,
 ודומה, הם ללא תנועה.

מצוירים נמלמתי, שהמה בגאונם
 אל מחץ משפירם, אל נקמם נהמנמם
 מסגורו את לבם וראשיהם אל על...

נבוא וילך.
 ופתאם האבן פצויה,
 אמתהי לך, כשסלעים נשברים זה קורה
 בהפתעה.
 ומה גם אנשים.

(מתוך "שירים")

(מתוך "הספר השלישי")

לתהליך הסמיו והממושך של סדקים הנבעים בסלע, ובנוסף, רומזת לכך שהסדקים שנבעים בסלע אינם נוצרים דווקא מחמת זקנה, אלא כתוצאה מגורמים שונים.

הדובר איננו ער כלל וכלל לתהליך פנימי שמתרחש בלב הסלע. הוא מתייחס רק לצדדים חיצוניים וגלויים. בסיום השיר "גאווה" מופיע כאמור משפט מפתיע, שמבליט את העובדה אף שהשיר נראה לכאורה כשיר טבעי, האדם הוא הגיבור המרכזי בו. הדוברת דורשת ומקיישה קל וחומר מהסלע על האדם. לטענתה, סלעים עשויים להישבר, והאדם - על אחת כמה וכמה.

הדובר בסונטה מעריך את איתני הטבע ואת יכולתם להילחם זה בזה מלחמת חורמה נצחית ולהישאר בכל זאת איתני וקופים. הערצה זאת באה לידי ביטוי גם באמצעות פסוק (מספר תהילים) שמהדהד בסונטה: "פסוק שעוסק בתיאור גדולת הבורא ועוצמתו, "מקולות מים רבים, אדירים משברי ים, אדיר בבורם ה"10 ומכוח ההשוואה של הצור הנערץ בסונטה לבורא הנערץ בתהילים (להבדיל). המים, משברי הים, קולות המים, המילה "אדיר", משותפים לפסוק הנזכר לעיל ולסונטה. בשניהם מעוצבים אפוא השגב וההוד של המושא הנערץ. יש לציין שצירוף המילים "צור אדיר" (שמעצב את גאון הסלע בסונטה) נמנה על שמות ה' וכינויו, ותואם את הפסוק המקראי "אדיר בבורם ה'". באמצעות הקבלה זו מתעצמת התפעמות הדובר מהטבע.

הדובר בסונטה מספר שכאשר קשה לו, הוא יוצא אל הטבע, מתכונן במלחמת האיתנים שבו, ואז הוא בוש ונכלם ממסכותו וקטנותו לעומתם, ומהיבדל בתגובתו למצבי מצוקה לבין תגובותיהם של הגלים והסלעים. נראה שמאבקים שונים מכפיפים את קומתו, והוא נכלם מאי יכולתו להישאר זקוף קומה לעומת הסלעים, שגם אם מסגירים לבם למשבירי הים, ראשיהם זקופים. למעשה, מצבו של הדובר קשה, נפשו אכלה ופצעיו וועקים, והוא מחרף את מצבו הקשה שעה שהוא יוצא לטבע ומתבייש מפניו.

הדוברת בשיר "גאווה" מתבוננת באותה תופעה, אך זווית ראייתה שונה. אין היא מתפעמת מגובהם של ההרים ומקולות המים הרבים, אלא ערה דווקא לתהליך השחיקה המתהווה בסלע, כחינת "אבנים שחקן מים",¹¹ ומוסיפה התרשמות אישית ופרשנות למלחמה שבטבע. וכך היא מתארת את המלחמה:

"ואז האזוב משגשי, האצות נגרשות, והים מגיח וחורר,
דומה, הם ללא תנועה"¹²

לדעתה, המראה השלם והשליו הינו חיצוני בלבד, והיא מדגישה זאת באמרה "כמעט נוצר רושם של שלווה", "דומה הם ללא תנועה", אך בעצם, מתחת לפני השטח מתרחשים תהליכי שחיקה ומתגלעים בקיעים:

10. תהילים צג 4.
11. איוב יד 19.

בשיר של רביקוביץ, בניגוד לשיר של טשרניחובסקי, ערה הדוברת לבקיעים שנבעים בתחתית הסלע, אף-על-פי שהם סמויים, משום שהסלע איננו זו ממקומו. הדוברת איננה מתרשמת מעוצמת הסלעים ומגאווה. אדרבה, היא ערה רווקא למה שמתרחש בקרקעית הים, ולעובדה שהסלעים שבירים ושדקים נבעים בקרקעיתם.

בשיר של טשרניחובסקי מצוי כנראה דובר גבר, ובשירה של רביקוביץ - רוברת אשה, כפי שעולה מהמשפט: "אני אומרת לך".

שני השירים דנים בעיקר במחשבותיו וברגשותיו של אדם המתכונן בסלעים המצויים בלב הים. השימוש בשורש פ.צ.ע. משותף לשניהם. בסונטה - "כי תאכל נפשי ופצעי יזעקי", ובשיר - "ופתאום האבן פצועה".

שני השירים פותחים במשפט פנייה; בשניהם מצוי דובר, שפונה אל נמען ומחווה דעתו אודות מלחמת הנצח בין הגלים והסלעים ואודות התחושות האישיות לנוכח תופעה זו.

הנמען בשיר של טשרניחובסקי הוא הטבע, כפי שעולה כבר ממשפט הפנייה הראשון בשיר:

"לא רגעי שנת, טבע, וחלומות ימתקן
כך רגש כך אראה"¹³

בלהה רובינישטיין מציינת שכסיום השיר מתברר לקורא שהדובר פונה גם אל נפשו בשיר.¹⁴

גם בשיר "גאווה" מצוי נמען חשוכ, שפונים אליו במפורש פעמיים בשיר קצר, יחסית, בשורה ראשונה ובשורה שלפני האחרונה (שתוחמת למעשה, את השיר, אך לאחריה נוסף משפט שמחזק את ההיגד בשיר ומכניס לשיר את הממד העיקרי, שהוא האדם, ועושה שימוש במידה של קל וחומר, המחזק את הטיעון בשיר). בעצם, בכל השיר פונה הדוברת לאותו נמען. למרות חשיבותו של הנמען, לא ניתן לזהותו על-פי השיר היחיד. הוא נראה כנמען כללי כלשהו, או, כפי שרובינישטיין משערת: "שואלי זה כן זוג שלה? אולי הקורא, ואולי צד מסוים באני השיר"¹⁵

מצירוף המילים "אמרת לך", "אני אומרת לך", מהדהדת נימה של תוכחה ונזיפה ואפילו התנשאות, משום שמשפטים אלה נשמעים בדרך כלל מפי מבוגר או פטרון, שנוף בחוסה שלא שומע בקולו, וכולט גם הצורך של הרוברת להוכיח בעליל את נכונות דבריה.

הרובר בסונטה מתרשם אך ורק מהעובדה שראש הסלע מזדקק בגאון אל-על, אף-על-פי שלבו מוסגר למחץ של משברי הים). הדוברת, לעומתו, ערה

7. ש. טשרניחובסקי, "שירים", שוקן י-ם, תל-אביב, תשי"ט.

8. כ. רובינישטיין, "שירים ומה שביניהם", עם עובד, תל אביב 2001.

9. כ. רובינישטיין, "שירים ומה שביניהם", עם עובד, תל אביב 2001.

מלחמה זו פוגעת בסלעים, מפוררת אותם ופוצעת את לבם. בלא רגעי שנת' טוען הדובר כי הוא בוש ונכלם נוכח עמידותם של הסלעים, למרות המלחמה הנצחית שהם שרויים בה. טענה זו זוכה להתחייבות מצידה של הדוברת ב"גאווה"; היא כביכול פונה אליו ואומרת לו שאינו צריך לחוש בושה, שכן זוהי רק מראית עין. למעשה, הסלע נשחק ונכבדים בקרבו סדקים. היא רומזת לו שהוא רואה הכול באופן שטחי ומתחפץ מדברים מצינוניים בלבד, כגון קולות הגלים וגובה ההרים. היא מציפה לו להיות ער להליכים פנימיים המתחוללים בסלע, וכן מסכה את תשומת לבו לכך שיגיע יום שבו יישר הסלע, למרבה הפלא, דווקא כאשר כלב ים קטן יתחכך בו.

מיהו כלב הים שישבור את לב הסלע?

קלריסה פינקולה אטסט מתייחסת בספרה לכלב הים, ומצביעה על כך ש"כלב הים הוא אחד הסמלים היפים ביותר לנשמה הפראית בדומה לטבעה האינסטינקטואלי של האשה...". היא מוסיפה וטוענת ש"כלב הים מסמל נשמה חזקה, בכלב הים יש נוחות מזג כלשהי, נגישות, הם שופעי חיבה, טוהר כלשהו קורן מהם, אך הם יכולים גם להגיב במהירות.... לסגת"¹². דומה שכלב הים שיבוא להחכך בסלע הוא מעין דמות של אשה או סמל לנשמה פראית, דמות קורנת, שמתחככת בקלילות בסלע ושובת את לבו. היא משחקת עמו, באה והולכת - "יבוא וילך"¹³. דווקא אותו חיכוך שהוא עדין הרבה יותר מעוצמת המשברים המתנפצים אל הסלע, עשוי לשבור את לב הסלע. אם האבן עשויה להישבר מחיכוך (עדין) של כלב ים, ברור שלכו של אדם עלול אף הוא להישבר. לעתים עוברים על אדם חזק אירועים קשים והוא יכול להם, אך אירוע שולי לכאורה יכול לפגוע בו, ולשבור את רוחו. הדוברת מתריסה כנגד הערצת הכוחניות והרצון העז להסתיר רגשות (שמאפייין תפיסות עולם מסוימות), ומציעה אפשרות שונה להתמודד עם נפש אלה ועם פצעים וזעקים על ידי קבלת העצמי הפגוע, ובאמצעות השלמה עם הפגיעה והסבל. הסבל משותף לכול, הוא אוניברסלי, ולעתים קורה שאנשים נפגעים. אפילו בטבע הנוקשה ניתן להבחין בכקיעים שנכבדים מתחת למעטה היצוני של כוח גאווה.

נמצאנו למדים אפוא ששירה של רביקוביץ מתפלמט עם גישתו של הדובר כסונטה של טשרניחובסקי ומציע לו להתפייס עם עצמו, ולא לחשוב שאחרים חזקים יותר ממנו. הדוברת מקעקעת למעשה את מודל הערצה שלו, וטוענת שאפילו הסלע אין תוכו כבדו: כלפי חוץ הוא נראה חזק, גבוה ושלם, אך הוא חרוץ מכפנים, ועשוי להישבר אפילו מחיכוך של כלב ים.

12. א"ק פינקולה, רצות עם זאבים, ארכיטיפ האשה הפראית, תרגום מאנגלית: עדי גינבורג הריש, מודן, תל אביב 1977, עמ' 234.
13. ד' רביקוביץ, הספר השלישי, 1969-1970.

הדוברים בשני השירים אינם מוצאים שלווה בטבע. הדובר מוצא בו התרגשות וסערות קרב ("רק רגש כך ראה וסערות קרב"), והדוברת מוצאת בו אובייקט, שעליו היא משליכה את תחושותיה ורגשותיה. נראה לה שאפילו הסלעים כואבים ומתמכרים לכאב שלהם.

היא מוסיפה ומספרת:

"שנים רבות עוברות עליהם בצפייה
מי שעתידי לשבר אותם עדיין לא בא".

דומה שאפילו הסלע עצמו מצפה למישהו שעתידי לשבר אותו. נראה שאולי גם לו יש יצר של הרס עצמי, ורצון להיסדק ולהתפורר, ולא תמיד הוא רוצה להיראות גבוה וגאה.

השורה "מי שעתידי לשבר אותם עדיין לא בא" רומזת לכמיהה משיחית (של הסלעים?) למישהו שעתידי לשבר אותם, מישהו שמצפים לו בכל עת (כמו למשיח), אך הוא עדיין לא בא.

במקביל ל"פצעי הוועקים" של הדובר כסונטה, מופיע בשיר "גאווה" הצירוף המטפורי: "האבן פצועה". שימוש במילה 'פצועה' לגבי האבן מצביע על רגישות ופגיעות המצויים, לדעת הדוברת, אפילו באבן. מכאן נלמד שאפילו באבן קיים רגש, ועשוי לקנן בה כאב ריצר של הרס עצמי.

הסונטה מסתיימת בכך שהיא מציגת את גאון הצורים וגאוותם, כאשר ראשיהם נישאים אל על, וכותרת השיר "גאווה" מתייחסת לתמונה זו. לגבי השיר "גאווה" ניתן לשאול מספר שאלות:

1. לאיזה עניין קודם מתייחסת השורה הפותחת את השיר, "אפילו סלעים נשברים, אני אומרת לך"? הפתיחה היא 'פתיחה באמצע עניין' (media in res). נראה שהשיר הוא המשך של ויכוח או תגובה לטענה כלשהי, שנטענה מחוץ לשיר.
2. אל מי פונה הדוברת? מיהו אותו נמען שהדוברת מוכיחה אותו ומנסה לשכנעו בצדקת דבריה ("אמרתי לך")?
3. מדוע חשוב לדוברת לשכנע את הנמען בצדקת דבריה?

אם נעניין בשיר "גאווה" כשיר שצומח בפני עצמו, נחקשה לענות על שאלות אלה. עיון בשתי היצירות ("לא רגעי שנת, טבע" ו"גאווה"), זו לצד זו, יזמן אפשרות להשיב תשובה אפשרית לשאלות הללו, ויעגן את השיר "גאווה" בקונטקסט אפשרי.

נראה שהשיר "גאווה" ממשיך את הסונטה של טשרניחובסקי ומנהל עמה שיח של פולמוס: דומה שהשיר "גאווה" פונה אל הדובר מהסונטה של טשרניחובסקי ואומר לו שאין סיבה להתפעם כל כך ממלחמת האיונים בטבע; אין זה נכון שזוהי מלחמה שאין בה מנוצח ואין בה מנוצח. אדרבה,

הדוברת ב"גאווה" מעוניינת להציג גישה שעשויה למנוע סבל מיותר. לדעתה, הדובר מחמיר את מצבו הקשה בכך שבשעת משבר הוא מחפש לו צרות נוספות, והוא יוצא אל הטבע כדי להדיגש את אפסותו וחולשתו לעומת הטבע. הדוברת טוענת בתקיפות ש"סלעים נשברים ומה גם אנשים"¹⁴ לדעתה, תמיד תהיה מצוקה, אך ניתן להתמודד עמה. המצוקה קיימת בטבע בכלל ובמיוחד אצל האדם, ויש לקבלה ולהשלים עמה. גישה גברית-לאמינית של דבר, מתנגשות כאן שתי השקפות עולם: האחת - גישה גברית-מאציזיסטית של שאיפה להישאר גאה, חזק וזקוף ראש בכל מצב. גישה זו דוגלת בהסתרת הסבל ובהפנמת הכאב. הגישה האחרת הינה גישה נשית יותר, הטוענת שגם אנשים גאים פגיעים בחייהם האחרת הינה הדבר שלעיתים פוקדים משברים את האדם, ואז מותר כחוד תוכם; טבעי הדבר שלעיתים פוקדים משברים את האדם, ואז מותר להרכין את הראש, לבטא כאב. אין להסתיר כאב, וניתן להתמודד עמו.

"כשסלעים נשברים זה קורה בהפתעה"
 ראינו שהדוברת ערה לסדקים ולבקיעים שנבעים כסלע. אם כן, כיצד ניתן לפרש את השורה שהסלעים נשברים בהפתעה? ייתכן שדבריה מוסכים כנגד אנשים שאינם מודעים לסדקים שבסלע, ולכן הם מופתעים מעצם שבירתם. וייתכן שההפתעה נובעת מכך שהסלע החזק נשבר דווקא מחיכוך של כלב ים קטן, ולא מהמשברים העצומים והאזורים שמתנפצים עליו.

הפרוץ והתחום
 טשרניחובסקי תוחם בשירו את מאבק הנצח הפרוץ של איתני הטבע במסגרת מהודקת היטב של סונטה בעלת כללים וחוקים נוקשים ובעלת שורות באורך שווה. גם הדימויים בשירו והמטפורות שבו קשורים לטבע שאותו הוא מתאר. אפילו כאשר הוא רוצה לבטא את חוסר התקווה, הוא משתמש במטפורה מתחום הטבע: "תקותי תבלנה כשושן בסתיו". גם רביקוביץ תוחמת את שירה במעין מסגרת, כאשר השורה הראשונה בשיר דומה לזו שלפני האחרונה, וגם באמצעות ה"קל-וחומר" - "ומה גם אנשים" - שחותם את השיר.

מצד אחד היא פורצת את המסגרת על ידי הקל-וחומר, מוסיפה ממד נוסף לשיר, ומצביעה על כך שהשיר נן למעשה כבני אדם ולא רק באיתני הטבע, אך מצד אחר, היא מחזקת את הטעון שטענה בשיר וחותמת אותו באמצעות שיטת חשיבה הגיונית של קל-וחומר - וכך השיר נחתם גם מבחינה תמטית.

ראוי לציין שהשיר "גאווה" מגובש, בהיותו מוגולוג של בית אחר בלבד. למעשה, השורה הראשונה והאחרונה הן המשפט העיקרי בשיר: "אפילו סלעים נשברים, אני אומרת לך, ומה גם אנשים". יתר הטורים הם מאמר מוסגר, ובכך קיימת תחימה נוספת לשיר. בנוסף לכך, אם נחבונן בשיר לא באופן אנכי, כמקובל, אלא בצורה אופקית, כשנטה את הדף לצד שמאל, נראה שצורתו דמוית אבן, שנואית מלמעלה שלמה, אך מתחתיה קיימים סדקים. השורות הקצרות, שמצויות לצד שורות ארוכות, יוצרות את הסדקים באופן יזואלי, ותואמות גם את תיאור הים שמגיח וחוזר. למעשה, בשיר זה מתוחכמת הדוברת עם תפיסת עולמו של הדובר מהסונטה "לא רגעי שנת, טבע", ומציגה גישה שונה להתמודדות האדם שעה שנפשו אכלה, ותקוותיו נובלות כשושן בסתיו.

רום ותהום
 הסונטה עוסקת בשגב, בצור אדיר וגבוה. המגמה הבלטת בשיר היא של הערצת הגבוה והמתנשא. בשיר מצוי ציר אנכי, שמגמתו כלפי מעלה:

"על מרום שיא הריך ובמכרות עמק,
 בתהומות הישימון ובעל חביון עב"¹⁵.

השיר מיטלטל בין רום ותהום, ומסתמנת בו מגמה של הערצת הכוח, העליונות, הרוממות, והגאווה, והוא מסתיים בשורה "וראשיהם אל על". לעומת הסונטה, עוסק שירה של רביקוביץ בעולם המעמקים, בעולם פנימי, במה שמתרחש בין הגלים לקרקעית הים, אף-על-פי שהשיר נקרא "גאווה". בשיר מתקיימת מגמה של ציר אנכי שיוord כלפי מטה. בתחילה, הכותרת "גאווה" מסמנת גובה ורוממות, לאחר מכן מופיעה השורה "מעין גאווה", ובהמשך "האבן פצועה", לבסוף - הסלע נשבר. המגמה המסתמנת בשיר היא של התבוננות כלפי מטה, חפירה בעולם המעמקים.

לסיים
 הניסיון להזל שיח אינטרסקטואלי בין טקסטים עשוי להציע אפשרות להבנה עמוקה יותר של טקסט ספרותי בכלל, ובוועד לשירים שנוגנו במאמי, נראה שהוא יכול להצביע על זהות של נמין אפשרי ועל הקונטקסט שאליו מתייחסת הדוברת בשיר "גאווה". הוא גם יכול לחת ביטוי להפיסות עולם שונות, המעוצבות ככל אחד מהשירים.

15. ש. טשרניחובסקי, "שירים", שוקן י.ס. הל-אביב, תש"ט.